

ЕДНА ХИПОТЕЗА ОТНОСНО ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕТО НА ГРОБ № 36 ОТ НЕКРОПОЛА ВАРНА I

Светлозар Попов

Today, archaeologists and pre-historians are unanimous in designating the Golden Chalcolithic Necropolis No. 1 as a Varna phenomenon. So much prehistoric gold found in one place the world has never been encountered. But gold intra-grave artefacts are not the only specimens of jewelry, because besides them, crystal beads have been found here, the work of which is still surprising and perplexing. And there are not many researchers for whom the pinnacle of this miracle is Grave No. 36 of the Necropolis.

The grave has been of interest for many years and has generated diverse opinions. There are a number of features that make it difficult to fit into the overall picture of the Necropolis. This is one of many symbolic graves, but the findings show that there is not just one person buried here, but there are a male, a female, and a child together. The grave is rich, but differs from similar graves in the fact that it is not deep and does not even have a meter depth. It is the only rich symbolic grave without its bottom covered with dark matter. Distinctive artefacts in the grave are the golden staff, the two golden bulls - big and small, the 30 applications of stylized animal heads with horns, the golden astragalus, the seven golden anthropomorphic amulets, the number of gold beads (752), which exceeds the number in the richest graves, the two curved gold plates - also unique for the Necropolis.

Analyzing the above features, the most plausible hypothesis is that in Grave №36 the symbolic funeral of the last ruler of Varna culture with his whole family - his wife and child - was arranged, at the planned departure of the area, after deliberate eradication of all material traces, as one of the versions discussed today about the end of Varna civilization.

Keywords: *Varna chalcolithic civilizations, Varna I necropolis, grave № 36, symbolic funeral, last ruler*

Безспорно гроб № 36 е един от най-интересните в прочутия Варненски халколитен некропол. От една страна той е сред т. нар. “символични” гробове, подобно на още 46 други гробове от некропола. Но наред с това е и един от най-богатите на златни артефакти, нареждащ се по богатия си вътрегробен инвентар, непосредствено след гроб № 4, след т. нар. “царски” гроб № 43 и гроб № 1. Независимо обаче от четвъртото място в тази своеобразна класация, той е с най-разнообразен златен инвентар, в това число и на такъв с неясно и неопределено предназначение. И за да не бъде голословен, нека посочим общия гробен инвентар като за целта се възползваме от описанието му, тъй както ни го е представил изследователят му Иван Иванов.

Гроб 36. Символично погребение

Разположен е в югоизточния сектор на некропола, където са открити повечето погребения с богат инвентар. Гробната яма като размери и ориентация не е установена поради еднаквостта на пълнежа и околния терен. Погребалният инвентар е открит на дълбочина 0.68-0.95 м. Разположението на находките дава основание да се предположи, че ямата е била ориентирана С-Ю и е с приблизителни размери 1.20-0.85 м.

Предметите са открити на два или три пласта. В северната част на гроба са открити черупки от денталиум, разпръснати около медна брадва. Южно от тях са открити почти всички златни предмети. Средната част на гробната яма се маркира от златния жезъл, поставен

в посока С-Ю. Симетрично от двете страни на жезъла са поставени две гривни. Нанизите от златни мъниста съответно са североизточно и югозападно от жезъла. Златните апликации са разпръснати из цялата яма, а някои от тях са открити обърнати върху изпъкналата си част. Около жезъла са открити и зооморфните апликации и двете златни зооморфни фигурки. Златните халки също са били разпръснати из цялата яма. Златната диадема е била поставена в гривната, разположена източно от жезъла. Южно от основната група златни предмети са открити антропоморфни амулети. В южния сектор на ямата са били разположени мраморен съд, под него – кремъчна пластина и костен идол, мъниста от каолин и черупки денталиум. В най-южния край на ямата са открити фрагменти от два керамични съда. Източно от централната група предмети са били поставени кремъчна пластина, животински зъб, медна игла. Общо са открити 857 предмета (златни – б.а.) с тегло 789 грама.

1. Апликации, злато, 33 броя, общо тегло 99.18 грама, диаметри от 1.8 до 2.6 см. Изработени са от тънка пластина с конвексна кръгла форма. По периферията симетрично са пробити по една двойка дупчици за пришиване към дреха. Някои са деформирани от натиска на пръстта.

2. Апликации, злато, 30 броя, общо тегло 50.37 грама, дължина от 2.8 до 4 см. Изработени от тънка пластина. Стилизирано изображение на животинска глава с рога (бик?, овен?). В средата на всяка главичка има по два отвора за пришиване към дреха.

3. Халки (обеци), злато, 16 броя, общо тегло 27.71 грама, диаметри от 1.6 до 3.5 см. Изработени са от тел с кръгло напречно сечение, заострени и застъпващи се.

4. Жезъл, злато, дължина 22.5 см, общо тегло 85.47 грама. Състои се от стилизирана брадва-чук (на две части), халка и пет обковки от дръжка с цилиндрична форма. Към жезъла се отнася и предмет с форма на девет скачени биконични прешлена. Досега този предмет (кух, без отвори) се свързва с жезъла, но вероятно това е самостоятелен предмет със самостоятелно предназначение.

5. Амулети, злато, 7 броя, общо тегла 13.9

грама, диаметри от 1.8 до 2.1 см. Изработени от тънка пластина. Представяват силно стилизирани антропоморфни изображения. Четири са силно конвексни с плосък ветрилообразен израстък, в чиято основа са пробити две дупки за пришиване. Последният е плосък с кръгла форма, голям отвор в средата и трапецовиден израстък с една дупка.

6. Зооморфни фигурки, злато, 2 броя, тегло 11.5 и 6.74 грама, височини 5.8 и 3.7 см, дължини 6.5 и 3.9 см. Изрязани са от тънка плоска пластина. Представяват схематично изображение в профил на бик (?) По периферията на тялото и краката има украса от “перли”. С “перла” е маркирано и окото. На голямата фигура има пет двойки отвори, а на малката на гърба – една двойка отвори за пришиване към дреха.

7. Мъниста, злато, 752 броя, общо тегло 312.5 грама, диаметри от 0.3 до 1 см. Мънистата са разпределени в осем наниза. Повечето от тях са с цилиндрична форма, а останалите – с биконична или сферична форма.

8. Гривни, злато, 2 броя, тегла 47.3 и 55.21 грама, диаметри 6.75 и 6.9 см. Изработени са от тънка пластина с двойно корубеста форма. Външната страна е добре полирана.

9. Предмет, злато, тегло 17.05 грама, дължина 8.8 см. Изработен е от тънка плоска пластина, дъговидно извита, със заоблени краища. Едната страна е по-дълга и в периферията е пробит отвор. Възможни са две интерпретации на предмета – модел на сърп или модел на бумеранг.

10. Предмет, злато, тегло 5.47 грама, дължина 4.1 см. Изрязан е от тънка пластина с ъгловидна форма (ъгъл 90 гр.), заоблени краища. В средата са пробити две дупки. Предметът може да се интерпретира като модел на хомот.

11. Астрагал, злато, тегло 33.17 грама, дължина 1.9 см, ширина 1.1 см, височина 0.8 см. Реалистично моделиран модел на астрагал на дребно тревопасно животно (овца или коза). Широките страни са изгладени, така както се практикува при оформянето на астрагалите при използването им за игра. От вътрешната страна на една от късите страни има отвор. Вероятно е носен като амулет.

12. Диадема, злато, тегло 11.72 грама, ви-

сочина 3.4 см. Изрязана от тънка пластина, дълговидно извита, в средата има израстък с триъгълна форма. В периферията на краищата са пробити по две дупки.

13. Апликация, злато, тегло 16.68 грама, диаметър 3.5 см, височина 1.9 см. Полусферична форма, в периферията симетрично са пробити две дупки.

14. Апликация, злато, тегло 5.6 грама, диаметър 3.3 см, височина 0.8 см. Конвексна форма, по периферията е направена украса от един ред “перли”, симетрично са пробити по две дупки.

15. Брадва-чук, мед, дължина 15.5 см, ширина 3.1 см, елипсовиден отвор. Право тяло с удължено лезвие и скосен къс чук.

16. Игла, мед, дължина 13 см, ширина 0.3 см. Право тяло с кръгла напречно сечение при острието и правоъгълно към тила. Тилната част е извита като ухо.

17. Пластини, кремък, 3 броя, дължини 5.4 см, 9 см и 29.5 см. С триъгълно и трапецовидно напречно сечение, ретуширани.

18. Съд, мрамор, диаметър 15.9 см. Конично тяло, заоблен ръб на устието. Полирана повърхност, на места личи оцветяване с червена охра.

19. Мъниста, каолин, 20 броя, диаметър от 0.3 до 0.5 см. Цилиндрична форма.

20. Черупки от денталиум - 2100 броя, дължина от 0.5 до 1.7 см.

21. Животински зъб, дължина 4.9 см. Преден зъб от едро тревопасно животно, коренът е обработен за дръжка на меден предмет.

22. Идол, кост, дължина 21.5 см, ширина 8.2 см. Силно стилизирана антропоморфна фигура. Корубеста форма. При раменете и главата има дупки за пришиване към дреха.

23. Фрагменти от два глинени съда (1).

Такова е фактическото състояние на гроб № 36 и по мнението на голямата българска праархеоложка Хенриета Тодорова вътрегробното съдържание “изправя археолога пред редица сложни интерпретационни проблеми. Досега, изказаните хипотези *не* почиват върху анализа на съдържанието на находката и са чисто умозаключителни” (2). Или, казано по друг начин, гробът е добре проучен, но данните не са обобщени и липсва идея за предназна-

чението му. Поради това естествено би било да подходим с анализ на гробното съдържание. Преди това обаче ни е нужно да се запознаем с други някои уточнения. Нека започнем с погребалната традиция при културата Варна, за да сме в състояние да съпоставим интересувания ни гроб № 36 с останалите гробове от некропола, а и от останалите некрополи от епохата.

Следва да сме наясно, че идеята за некропола като “град на мъртвите” се заражда за пръв път в края на неолита. Това става в Добруджа, в края на VI хил. пр. Хр. с появата на археологическата култура Хаманджия. А разпространението на практиката за използване на некрополи се оказва сравнително бавен процес, предвид известния консерватизъм на погребалния обряд. Поради това през следващото хилядолетие до края на цивилизация Варна и на блестящия балкански халколит некрополи се появяват единствено в съседните на Добруджа територии на Североизточна България и Мунтения в днешна Румъния, докато в останалите части на полуострова истински некрополи досега не са открити, независимо от опитите и надеждите на археолозите (3).

Първоначалната практика е представена от погребения вътре в границите на селището (интрамуларни погребения). При тях липсва строга регламентация на позата, ориентацията и положението на погребаните. Най-често позата е тип хокер, т.е. в свито положение, но в произволна степен на свитост и на произволна страна. Погребалният инвентар се среща по-рядко, в около 1/3 от случаите. В редки случаи биват погребвани само черепи. Кенотафи, т.е. символични погребения без костите на починалия при тези погребения вътре в селището, не се откриват. По обща преценка този тип погребения е по-древен и се среща още в неолитна Анатолия.

Същинските некрополи са извън населеното място, обикновено са правени западно от селището, съгласно естествения ход на слънцето и алюзията на дневния му залез с края на човешкия живот. Те биват наричани екстрамуларни. Погребалният обред е по-сложен, налице е унификация на позата, положението и ориентацията, вътрегробният инвентар е по-

чест, срещат се символични погребения, а някъде има и площадки за жертвоприношения. Някои автори разглеждат в самостоятелна група некрополите от Черноморското крайбрежие – Варна I и II, Дуранкулак и Девня, предвид редица общи белези, като погребален обред, начин и ориентация при трупополагането, богатството на златни артефакти, видовете вътрегробен инвентар и, разбира се, общата им принадлежност към къснохалколитната култура Варна (4).

Нека да се запознаем и със самия некропол Варна I. Досега са проучени 308 гроба и се допуска, че заедно с непроучените общият им брой ще е около 400. Погребалният обряд се свежда изключително до трупополагане и досега няма никакви данни за трупозгаряне. Най-общо гробовете се подразделят на две групи: гробове с кости на починали хора и т.нар “символични” погребения, в чиито гробове не се откриват нито скелети, нито кости на хора. Археолозите наричат тези погребения “кенотафи”, т.е. мними погребения, за които се предполага, че са правени, когато смъртта е застигнала починалия далече от родна земя и близките са нямали възможност да организират нормалното му погребение и не са разполагали с трупа му, за да го положат в гроба.

Сега като знаем тези подробности нека да се запознаем и с положението на гробовете при некропола Варна I, за да потърсим мястото на гроб № 36 в него, да го съпоставим с останалите гробове, за да си изясним характерните му особености. За целта, струва си да се запознаем с класификацията на гробовете в некропола. Най-общо казано гробовете могат да бъдат класифицирани на истински със скелети на хора и символични, т.е. без скелети. А съгласно вътрегробното съдържание - на бедни, с малко артефакти, и богати.

Археолозите добре знаят, че обичайното за Балканите трупополагане още от неолита е тип хокер, т.е. тялото на покойника е свито в ембрионална поза и е положено на лявата страна. В случая с Варненския некропол и на останалите некрополи от културата Варна (Варна II и Варна III, Дуранкулак и Девня) се срещат погребенията по гръб в изпънато положение, а от хокерите доминират тези, положе-

ни на дясната страна.

Ето и цялостната картина. От общо 308 проучени гроба символичните, т.е. без кости, са 47. От 261 гроба с кости при 160 гроба може да се определи начинът на трупополагане. В изпънато положение по гръб са 93, а хокерите са 67. При останалите 101 това не е възможно поради състоянието на гробната яма, която е била увредена или разрушена, както и поради състоянието на скелетите, при което са намерени. Следва да се знае, че има и гробове, при които скелети не се откриват, а единствено разхвърляни и умишлено натрошени човешки кости, за които се предполага, че са на хора с физически или психични недъзи, а за някои се приема, че са били повторно препогребани.

Променена е и ориентацията на трупополагане като старата, при която главата е на изток, а краката на запад - типична за останалите балкански неолитни и халколитни култури, е заменена с ориентацията север/североизток – юг/югозапад (5). Като цяло погребенията са единични, но има и случаи, при които това правило не е спазено. Така например известни са пет гроба с по два скелета (№ 28, 29, 33, 67 и 104), а гроб № 102 е с три скелета.

Освен казаното за вида трупополагане, антрополозите откриват скелети от два антропологични вида. Едните принадлежат към стария местен медитерански тип неолитно население, присъщо за целите Балкани и те са погребани предимно в състояние на ляв хокер. Вторият тип скелети са по-масивни и с по-грубите кости на северен тип кроманьонидно-протоевропейско население, което не е типично за Балканите и което се появява в края на неолита с възникването на културата Хаманджия в Добруджа (6).

По отношение на богатството на вътрегробния инвентар гробовете се делят на бедни и богати, като условно могат да се въведат допълнителни критерии, прецизираци това делене на степени. Най-общо обаче можем да кажем, че като цяло богати са значителна част от символичните погребения, докато гробовете с останки от мъртъвци са значително по-бедни. Разбира се, с едно ярко отклонение от това правило, имайки предвид т.нар. “царски” гроб № 43.

Особено важно за работата ни е, че, общавайки данните от открития инвентар и анатомичното изследване на костния материал в съответния гроб, археолозите са успели да разграничат инвентара по половата принадлежност на покойника. Така например “царският” гроб № 43 е със сигурност на мъж. Инвентарът при мъжките гробове включва някакво масивно сечиво – брадва, чук, длето от камък, кремък, кост или мед, някои от които с по-представителен вид, с функциите и белезите на висшата власт – брадва-жезъл със златни обковки. Към мъжкия инвентар принадлежат масивни златни гривни, тежки медни оръдия и оръжия, кремъчни сечива и особено големите представителни кремъчни ламели (дълги над 30 до 42 см), владетелски скиптъри от брадва-чук било от рог на елен, мед или камък, понякога със златни обковки, части от оръжия за лов или бой – бойни брадви, върхове на копия и стрели, обковки за лък, нанизни от златни, малахитови, кварцови, каолинови и други видове мъниста, златни, спондилусови и медни гривни. Като цяло мъжките гробове са по-богати на инвентар и особено на ценни златни украшения и медни съдове. Артефакти, отнасящи един гроб към женските са златни антропоморфни амулети, златни диадеми, златни и медни обеци, т.нар. ”шивашки комплекти”, (вретена, тежести за стан), пръстени, медни пластини, навити около предните зъби, игли за коса от злато или мед, накити от спондилус – огърлици, колани, медни и спондилусови украшения (7).

Такова е положението при нормалните погребения на хора. Както стана ясно вътрегробният инвентар сам може да насочи към тяхната пола определена като мъжки или женски. И това е важно да знаем, защото същата зависимост откриваме и при символичните гробове, което пък ни помага за ориентиране относно пола на “погребания”, без да разполагаме с костите му за критерий.

От своя страна символичните гробове създават представата за по-голямо разнообразие и авторите предлагат делбата им на групи, използвайки за целта различни критерии. Така например Иван Иванов разграничава следните групи символични гробове. В първата гру-

па авторът поставя трите видимо отличаващи се по богатството си символични гробове: № 1, 4 и 36. Втора група са гробовете с глинени маски на човешки лица – гробове № 2, 3 и 15. Глинените маски са с естествени човешки размери, а върху тях са били поставени златни предмети, подчертаващи по-важните части на лицето: правоъгълна пластина за челото, по две леко изпъкнали пластини на мястото на очите, на мястото на зъбите били поставяни златни “гвоздейчета”. Челото е украсено с диадема, ушите са белязани с по няколко броя златни обеци, а под маската, на мястото на шията, е била поставяна огърлица с един или два антропоморфни амулета. Тази група включва също три гроба. Трети вид символични гробове са т.нар. “кенотафи” и в нея са останалите близо 40 гроба. Инвентарът им е сходен с тези на обикновените погребения. За тях се предполага, че става въпрос за погребения на хора, починали надалече от селището или заминали надалече и изчезнали за близките си. Изследователят говори и за четвърта група, при която не се открива цял скелет, вътрегробният инвентар е подреден нормално, а между него са разхвърляни човешки кости или фрагменти от такива. За тях той предполага, че са на починали хора с физически или психически заболявания.

Обща особеност и за гробовете със скелети, и за символичните е, че богатите гробове са на значителна дълбочина като ямата е на 1.50-2.10 м. При обикновените гробове дълбочината е по-малка и много често е около 1-1.2 м, но има и по-плитки гробове на 0.40-0.50 м (8).

Много интересно е виждането на Х. Тодорова за богатите символични гробове. По този повод тя отбелязва: “И тъй – анализът на гробните ями на “гробовете” без скелети от центъра на Варненския некропол показва редица общи белези: значителна дълбочина на ямата (150-210 см), сходни размери и ориентация и, което в случая е най-съществено, на дъното на всички ями е открит тъмен пласт, наречен от разкопвача “органична” материя, заедно с червена охра. Засега не са публикувани химически анализи, доказващи органичния произход на въпросния тъмен пласт. Затова си позволя-

вам да отбележа, че макар при редовните гробове със скелети да е съвършено очевидно, че тялото е носител на значително количество реална органична материя, в тях *не се наблюдава никакъв тъмен пласт*. От друга страна е известно, че носителите на културата Варна са поставяли в гробовете само леко опалена до черно сакрална керамика, която най-често се открива в пръстта именно като черни петна. Проучените “погребения” на идоли от Дуранкулак съдържат също слабо изпечени до черно фигури, отчасти напълно разложени. Тези факти дават основание да се предположи, че откритият в първия и втория тип символични гробове от Варна “тъмен пласт” всъщност произхожда от разложена антропоморфна фигура от слабо опалена глина с височина близка до човешки ръст. Това се потвърждава и от т.н. “маски”, които представляват слабо опалени глави на такива идоли” (9).

По-надолу Хенриета Тодорова се занимава със самия гробен инвентар като отбелязва: “Гробовете 1 и 4 се обединяват от липсата на “маски”, от огромното количество денталиум (1640 бр., 1400 бр., 2000 бр.), който очевидно произхожда от обшивката на облеклото или от погребалния саван, от големите кремъчни ламели, от златните гривни и златни нагръдни пластини (пекторали), от скиптрите с облечени в злато дръжки, от големите златни “мъниста”, златни халки и обковки, от голямото количество кръгли златни приложения, от герданите от златни мъниста, както и от богатия набор от медни оръдия, шила, т.нар. корубести идоли и съдове, в т. ч. и такива със златна украса. ... Сравнението на инвентара от тези два комплекса с този на гроб 43 показва твърде близко сходство с тази съществена разлика, че в № 43 липсва черната материя, защото присъства самият скелет. Налице е обаче червената охра, но липсва голямата пекторала; приложенияте са по-малко и няма корубест “идол”. Близостта на двете явления е убедително указание за това, че в символичните гробове 1 и 4 са били положени изображения на мъже, които са имали по-висок ранг от ранга на погребания в гроб № 43. Златната правоъгълна пекторала е символът на този особено висок ранг. Тъй като тя не се среща никога със скелет, то би било

логично да се приеме, че при “гробове” 1 и 4 става дума за мъжки божества. ... Друга група типологически сходни явления образуват т.нар. “гробове с маски”. Едно сравнение между № 2 и № 3 показва поразително сходство не само по отношение на оформянето на лицето, но и на целия останал инвентар. Денталиум се среща и тук, но в по-малки количества и депониран отделно, заедно с корубестия “идол”. Особено характерни са златната диадема с роогообразен израстък, редицата от по 7 малки златни гвоздейчета по долната устна, чифтовете златни антропоморфни амулети като част от украшенията на шията, многобройните златни обеци (по пет на всяко ухо), медната игла (за коса?) с примчеста главичка и някакъв комплект от дарове във вързоп (?) от плат, обшит с денталиум, съдържащ корубест “идол”, съд и кремък (шевен комплект?) ... Разкопвачът с право определя “гробовете с маски” като женски. ... Сходството на ситуацията в гробните ями на т.нар. “символични погребения” № 2, 3, 4, 5 и 15 ни дава всички основания да предложим една различна от досега прокараните схващания интерпретация на тези комплекси. Дендрограмите показват убедително тяхната близост, поради което най-реално изглежда предположението, че в южната периферия на некропола са били *едновременно* церемониално депонирани три двойки мъжки и женски храмови идоли, да речем 1 + 2, 4 + 3, и 5 + 15. Разположението им на терена отговаря на това предположение.” И спирайки се специално на установената едновременност на създаването на храмов комплекс в южната част на некропола голямата ни археоложка отбелязва: “Предложената тук интерпретация поставя от своя страна въпроса за причините, наложили *едновременно* депониране на идолите и храмовите съкровища. Този момент се отнася към края на културите Варна и Гумелница, маркирайки го по най-убедителен начин. Един толкова влиятелен и богат храмов център не се ликвидира изведнъж току-така. При това ликвидирането е станало съзнателно, церемониално и очевидно с ясното съзнание, че се слага край. Обстоятелството, че този край съвпада с края на цялата нео-енеолитна система в тази част на Югоизточна Европа, сочи

комплексността и надрегионалния характер на причините. Екологическата криза в края на климатичния максимум и бързото покачване на нивото на морето са очевидно основните обстоятелства, довели до загиването на енеолитната протоцивилизация по западното Черноморие. Очевидно, в определен момент се е стигнало и до заливането на енеолитните селища във Варненските езера, в т. ч. и на храмовете. Разполагаме и с данни за нашествието на номади, идващи от североизток. Дали вестта за едно фатално военно поражение или обезлюдяването на района са били причина за решението на последните жреци да предадат завинаги на земята своите светии?” (10).

И така, гробовете в прочутия некропол Варна I се делят според наличието на човешки скелети и кости на обикновени гробове със скелети на хора и на символични – без такива. Според вътрегробния си инвентар те биват: мъжки, женски и детски, а също - богати, бедни и обикновени. Това, което открива Х. Тодорова е, че богатите символични гробове са били предназначени и в тях са “погребани” антропоморфните идоли на богове, направени от зле изпечена глина, в естествен за човека ръст. Такива гробове са № 1, 2, 3, 4, 5, 15, 41, 42, 97 и др. Тя дори открива, че някои от тези гробове са положени така, като че ли по брачни двойки – мъжки и женски, като в случаите с гробове № 1 и 2, 4 и 3, 5 и 15. Така стигаме до предмета на изследването ни – какво представлява гроб № 36? И какво е било неговото предназначение?

Преди да потърсим отговора на така поставените въпроси и след като вече сме се запознали достатъчно с видовете гробове в некропола Варна I ни е необходимо да се запознаем и с още един важен за работата ни въпрос. Този друг и особено важен въпрос се отнася до съдбата на Варненския некропол, на самата култура Варна и на цялата процъфтяваща през V хил. пр. Хр. балканска халколитна култура, положила основите на първата цивилизация. И Х. Тодорова стига до него и го засяга на финала на статията си.

Няколко са обсъжданите понастоящем хипотези относно непредвидения край на халколита в Източните Балкани. Той идва набър-

зо, непредвидено и без яснота за наложилата го причина. Още по-загадъчен вид придобива разигралата се ситуация, предвид на настъпилия “преходен период”, отличаващ се с минимални артефакти и свидетелства за живот, и продължил според различните автори между 500 – 800, че и до 1000 години. Във връзка с казаното авторите обсъждат различни версии.

Първоначално, по мнението на Евгени Черних, бе обсъждано нашествието на номадски племена от североизток, от степите по Северното Черноморие – първи опитомили коня. Наистина, domestикацията на коня става приблизително по това време, около 4000 г. пр. Хр., но археолозите бяха впечатлени от начина, по който е ликвидиран животът около района на некропола. Това е станало като че ли съзнателно, с внимание и целенасочено и дори церемониално, по думите на Х. Тодорова. А Ана Радунчева дори пресмята, че тези подготвителни действия са отнели около три месеца. Едва след това всичко е подпалено изгорено и изоставено. Няма обаче следи от военни действия, не се откриват обичайните за такива случаи разхвърляни в безпорядък скелети от труповете на загинали от воюващите и най-вече на мирното население: жени, деца, възрастни. Няма изоставени руини, а всичко сякаш е изчезнало. Така възниква версията за самоунищожаването на ядрото на културата Варна – некропола и крайбрежните селища.

Освен казаното, налице е и втори аргумент срещу хипотезата за нашествието на конните номади. Защото едно е да бъде опитомен дивият кон и нещо съвсем друго – той да бъде обзяден от човека. А конят е бил обзяден не с опитомяването му, а хилядолетие - две по-късно и първоначално е бил използван за впрягането му в бойни двуколки, какъвто го виждаме в армиите на касити и индуси, и на хиксосите при завладяването на Египет през първата половина на II хил. пр. Хр.

Като своеобразен аргумент срещу версията за мащабни набези от североизток на конни номади могат да се разглеждат и данните от датирването на Варненския некропол след оповестяването на резултатите на близо 80 проби, изследвани с радиоактивен въглерод в Оксфорд. Коментирани от Владимир Слав-

чев, те убедително показват, че некрополът е съществувал през периода 4550-4320 г. пр. Хр. (11). И този резултат е изненадващ, доколкото показва, че края му изпреварва с около два века края на самата култура Варна и прави още по-малко вероятна връзката на залеза ѝ с опитомения кон.

Хенриета Тодорова не крие впечатлението си по въпроса, когато обсъжда съдбата на Варненския некропол, но оригиналната версия относно самоунищожаването на културата Варна и края на златния балкански халколит е формулирана от Ана Радунчева. Според нея края на цивилизация Варна са поставили самите “варненци”. Това е станало по решение на местните жреци, наложили забрана (табу) за живот на една огромна територия, каквато практика за праисторията е позната и на други места. Каква е била причината за наложеното табу в случая не е най-важният въпрос. Биха могли да се обсъждат различни версии. И свидетелствата за това А. Радунчева открива и обсъжда подробно и за други райони на страната, извън варненския регион (12).

И двете ни изтъкнати археоложки приемат като причина за края на културата Варна и общо на балканския халколит настъпването на неблагоприятни климатични промени – засушаването и покачване нивото на водата в световния океан, включително и на Черно море, със заливане на селищата по двата бряга на Варненския лиман.

А сега, след това последно разяснение, нека потърсим мястото на гроб № 36 в некропола. Естествено това можем да сторим, съпоставяйки го с останалите гробове от “храмовия комплекс”. А поглеждайки местоположението му с просто око, няма да сбъркаме, ако кажем, че той се намирал в периферията на храмовия комплекс, но все пак извън него.

И така, гроб № 36 не е част от храмовия комплекс в южната периферия на некропола, ако и да е в близост до него. Важно е обаче обстоятелството, че е синхронен с гробовете от комплекса, видно от резултатите на дендрологичния анализ. Защото те ни позволяват да сме сигурни, че и храмовият комплекс, и гроб № 36 са правени по едно време и това време

съвпада с края на самия некропол.

Друго странно обстоятелство е сравнително плитката гробна яма – дълбочина 0.68 – 0.95 м, нещо необичайно за богатите символични “гробове”. Те, както беше посочено, са по-надълбоко от 1.50 м и дори надхвърлят 2 м. И тази особеност засега няма обяснение. Нещо повече, тя става пречка за определяне на размера и ориентацията на гробната яма поради близостта на пълнежа му и околния терен твърди И. Иванов.

Още по-странна е обаче липсата на задължителната тъмна материя на дъното на гробната яма, типична за богатите символични “гробове”. Интересното е, че тази особеност не се среща при гробовете със скелети, дори и да са богати, какъвто е случая с “царския” гроб № 43. И с това гроб № 36 повдига сериозно въпроса за неговото предназначение. Но става очевидно, че в него не е бил поставен глинен идол, следи, за каквито откриваме в гробове № 2, 3, 4, 5, 15, 41, 42, 97 и др. Тогава за какво е служил богатия гроб?

Това са данни от сухата статистика и може би не са така интересни. Истински интересен правят гроба самите артефакти, част от които се оказват оригинални и други подобни на тях в останалите гробове не се срещат или се срещат рядко. На първо място това е златният жезъл – най-съвършеният от известните за епохата жезли. Излишно е да казваме, че това е владетелски атрибут, който по изяществото си превъзхожда дори и жезлите от “царския” гроб № 43 и тези от двата най-богати символични гроба № 1 и 4. Други два предмета и досега не са намерили нито подобия, нито обяснение за предназначението си. Единият представлява дъговидно извита златна пластина, на която едната страна е по-дълга и в края ѝ има отвор, като по външен вид наподобява формата на сърп или бумеранг. Втората пластина е с еднакво дълги рамене и сключва ъгъл от 90 градуса. Изказани са мнения, че тези златни пластини биха могли да бъдат използвани при морската навигация. Не са за пренебрегване и седемте силно стилизирани златни антропоморфни женски фигурки. Такива в некропола се срещат около 40, но ги има и на още много други места и се смятат за едни от специфич-

ните за епохата видове амулети. Обикновено се срещат по един, рядко по два и по изключение по три в гроб, но в гроб № 36 са общо седем и този факт е безпрецедентен. При това не са еднакви и има по-големи, и по-малки, с по-широки и по-тесни отвори в средата на амулета, но четирите са изобщо без отвори.

Особено оригинални са златните бик и бичето, станали символ на самия некропол и прототип на библейския златен телец. Единствени за некропола са и тридесетте апликации с формата на животински (бичи) глави със закривени рога. Изключително оригинален е и златният астрагал, за който са изказани две предположения, че е служел или за игра, или за жречески гадания и предсказания. Знаем обаче, че астрагалът е сред т. нар. “играчки на Загрей-бика” (13). И това повдига хипотезата астрагалът от гроб № 36 да отразява представата за известния мит, още повече предвид откритите в гроба златни бичета и на 30-те златни гравички, напомнящи за ритуала с разкъсания на парчета жертвен телец – Сина – Загрей, чиято пролята върху Земята-майка кръв ще я оплоди и ще подготви новото му раждане в синхрон с ежегодното пролетно възраждане на природата.

Накрая и още една особеност – инвентарът е не само многоброен, но и твърде разнообразен и предметите като цяло включват поне два набора – един мъжки и един женски. А женските комплекти са поне три, по мнението на Х. Тодорова – “на възрастна (раждала) жена (амулет с отвор) и на две девойки (два чифта амулети без отвор).” И това е причината да заключи, че “Най-вероятно е гроб № 36 да представлява храмово съкровище, съдържащо репрезентативни одежди, украшения и инсинии, принадлежали по всяка вероятност на петчленно царско семейство и депонирани на съхранение в храма” (14). Отделен въпрос, че двата скиптъра и изцяло златния кух “жезъл” от девет прешлена също повдигат въпросът за един човек ли са били предназначени или за двама – за възрастен и дете или юноша? И още една особеност – “предметите са били поставени във вързоп от обшита с денталиум материя, тъй като съответните черупки са открити над и под, но не и сред находките”.

Нека сега да обобщим. Гроб № 36 е символичен, но се отличава от останалите богати символични гробове по липсата по дъното му на срещаната в тия случаи тъмна материя, което ще рече, че в него не е бил полаган глинен идол на божество, каквато е била практиката според Х. Тодорова. Това потвърждава и сравнително малката му дълбочина, и трудното разграничаване на гробната яма от околния терен, независимо от богатия инвентар. От друга страна, той не е разположен в центъра на храмовия комплекс с особено богати символични гробове, ако и да изглежда един от тях и да е синхронен по време с тях. Гробният инвентар е колкото многоброен, толкова и разнообразен и позволява да бъде разделен на няколко групи – мъжки, женски и детски, като се коментират дарове за две момичета, а вероятно и за момче, и че е предназначен за петчленно царско семейство.

Освен видимото богатство на гроба друг, ако и косвен аргумент за неговата “царска” принадлежност, може би представлява уникалният “бичи комплект”, открит единствено при него. Говоря за бика и бичето, за тридесетте златни апликации с облика на рогати бичи главички и за златния астрагал, намерени в гроба, защото те напомнят за Великата богиня-майка и нейния Син – бичето Загрей. Т.е. в съгласие са с вярата в т.нар. Паредри/Равнооставеници и в този смисъл са свързани с ранните представи за царската власт, където “царят” е поредното звено във веригата, родени от Великата богиня майка синове.

Особено важно за случая е, че всичко това съвпада по време с края на некропола и на самата цивилизация Варна. А за нея една от версиите е, че хората сами са напуснали родната земя, като преди това съзнателно и целенасочено са унищожили и изгорили всичко, създадено през годините на нейния разцвет, в които не е трудно да се доловят някои от представите за т.нар. “Златен век”.

Така стигаме до заключението, че гроб № 36 се отличава от всички останали символични гробове в некропола, а по време съвпада със самия му край. В същото време, както посочихме, крайт на некропола предхожда края на културата Варна с около едно-две столетия. И този край е дело на самите местни обитатели. Те

напълно съзнателно и видимо церемониално са разрушили и опожарили всичко, създадено от тях, а най-ценните богатства са поверили на своята богиня-майка Земята. Така са я напуснали. И целият този процес е бил организиран и направляван от последния управлявал тук владетел.

Тогава, не е ли естествено да допуснем, че гроб № 36 е бил предназначен за този последно управлявал владетел на регионалния халколитен център “Варна” и на неговото семейство? Като вечен спомен за годините на благополучие и сигурност – на “Златния век”, в който е живяло обществото от културата Варна? Като преклонение пред градивното трудово минало на родната земя и нейните върхови успехи? За честта и достойнството на халколитните “варненци”, положили основите на първата човешка цивилизация в света?

ЛИТЕРАТУРА:

1. Иванов, Иван. 1997. Варна и раждането на човешката цивилизация. _ В: Иванов, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол. София, 1997, с.36-40.
2. Тодорова, Хенриета. 1992. Към проблема за т.нар. “символични погребения” от енеолитния некропол Варна I. _ В: Добруджа (9), 1992, с.81.
3. Димов Тодор и Светлозар Попов. Некрополите – цивилизационно наследство на балканския неолит в световната културна съкровищница. VI-ти пролетни дискусии на сдружение “България – дух и култура”, Варна 22-23 април 2017 г.
4. Аврамова, Мая. Мит, ритуал и злато на една “несъстояла се цивилизация”. _ В: Иванов, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол, С., 1997, с.7-9.
5. Тодорова, Хенриета. Каменно-медната епоха в България. С.,1986, с.183-192, 195-196; Славчев, Владимир. Варненски халколитен некропол – археологически данни и икономически контекст. _ В: Варна – праисторически център на металообработката, 2010, Варна, с.18-21.
6. Йорданов, Йордан и Георги Маринов. Антропологическо проучване на костния материал от раннохалколитните гробове до град Варна. _ В: Известия на Народен музей Варна. 1978, с.94-100; Маринов, Георги. Предварителни

резултати от анатомичното проучване на костите от Варненския халколитен некропол (гробове № 1 - № 179). _ В: Варна – праисторически център на металообработката, 2010, Варна, с.33-57.

7. Тодорова, Хенриета, 1992. ... с.73.
 8. Иванов, Иван. ... с.21-22.
 9. Тодорова, Хенриета, 1992, ... с.73-76.
 10. Тодорова, Хенриета. 1992. ... с.76-81.
 11. Генчев, Георги. Варненският халколитен некропол е по-стар от предполагаемото. Интервю с археолога Владимир Славчев. БТА, публикувано на 30.01.2018 в 11:16 ч. <http://bnr.bg/varna/post/100926830/vl-slavchev-novodatirane-na-varnenskia-halkoliten-nekropol>.
 12. Радунчена, Ана. Разкопки и проучвания. _ В: Издание на БАН, Археологически институт с музей, кн. XXXII, 2003, с.169-172.
 13. Фол, Александър. Древната култура на Югоизточна Европа. С., 2009, с.71-73.
 14. Тодорова, Хенриета. 1992, ... с.81.
- За контакти: Светлозар Попов E-mail: sv_popov@abv.bg

ИЛЮСТРАЦИИ

фиг. 1 – колективната златна находка от гроб № 36

фиг. 2 – масивни златни гривни

и фиг. 3 - златната диадема

фиг. 5 – двете златни бичета

фиг. 4 златният жезъл

фиг. 6 бичите главички

фиг. 7 – златният астрагал

Фиг. 8 – седемте златни емне антропоморфни амулета